

Barbora Hartigová: Téma paktu s ďáblem v české literatuře
(posudek diplomové práce)

Předloženou diplomovou práci hodnotím jako dobře uváženou a výstižně formulovanou studii na pomezí dějin tématu a aktualizující interpretace literárního díla; stranou výkladu zůstaly metodologické otázky související s obojím tímto zaměřením i terminologické rozlišení různých intertextových vztahů, přestože práce fakticky probírá celou jejich škálu (zde lze poukázat na dostupný systém J. Homoláče). Na několika výrazných textech rozličné generační provenience, poetiky, druhu i žánru dokládá práce kolegyně Hartigové produktivnost tématu „paktu s ďáblem“ v české literatuře od Pražského jara po konec 80. let i rozličné významové komplexy, které jsou v souvislosti s tímto tématem ve vybraných dílech rozehrávány. Konkrétně jde o dramata Daniely Fischerové, Ludvíka Aškenazyho (netištěná rozhlasová hra je reprodukována v přílohách práce) a Václava Havla, o esej Josefa Šafaříka (a vlastně i Jana Patočky, který však autorka vyjímá z primárního materiálu a pracuje s ním jako jedním ze svých základních interpretačních klíčů), romány či novely Ivana Kříže, Ivana Binara, Karla Pecky, Jana Trefulky. Některé další realizace tématu připomíná autorka v poznámkách (Sv. Karásek, J. Suchý, E. Bondy, ze staršího období V. Řezáč aj.).

Úvodem k diplomové práci i později v konkrétních analýzách rozděluje autorka téma „paktu s ďáblem“ na dvě varianty: „faustovskou“ (existenciální projekce tématu) a „inkvizitorskou“ (sociologická projekce tématu). Pro první je podle ní hlavní předlohou Goethův Faust (respektive, jak se dále ukazuje, i jiná zpracování faustovského tématu či jeho nespécifické povědomí v kultuře, faustovský mýtus), pro druhou jeden určitý pretext – Veliký inkvizitor, vložená povídka z Dostojevského románu Bratři Karamazovi, publikovaná, interpretovaná a komentovaná i samostatně. Téma „paktu s ďáblem“ má autorka tendenci vnímat v morální rovině (jako „upsání se zlu“, 7) a zároveň jako autorsky intencionální prostředek „reflexe doby“ (7). Za tímto účelem téma – tak vyznívá úvod práce – slouží autorům k alegorickému odrazu sociopolitických mechanismů totalitní moci (inkvizitorská varianta) nebo symbolizuje jednoznačnou etickou hranici na škále kooperativních vztahů jedince k totalitnímu státu, práh, jehož překročením se člověk stává spolupracovníkem, spoluvíníkem, agentem zla (faustovská varianta). (Na okraj je třeba podotknout, že pojetí československého režimu období normalizace jako režimu totalitního není z hlediska politologického neproblematické; rovněž metafora zla vede mimo diskurs sociologické či historické analýzy.) Zejména v druhém případě, kde téma v sobě zahrnuje motiv úpisu „ceduličky“, se za tohoto výchozího postavení argumentu otevírá riskantní prostor k interpretačním zkratům a přílišné etické či ideologické aktualizaci tématu.

V této souvislosti je třeba ocenit, že aktualizující tendence je v předložené práci uplatněna decentně a že citlivé analýzy pojetí tématu v jednotlivých

textech českých autorů, tvořící hlavní část rozsahu práce, ukazují, jak rozmanité a vesměs i obecnější jevy (obecnější v porovnání s normalizační diktaturou a morálními dilematy s životem v ní spojenými) jsou v analyzovaných dílech konotovány či adresovány. Pokud mne nezrazuje povrchní čtení, předmětem analýzy se nakonec nestalo žádné dílo (byť by vhodně doplnilo předestřenou škálu), kde by „faustovské“ téma bylo skutečně pedagogicky instrumentalizováno tak, aby varovalo od spolupráce s mocenskými strukturami režimu, neřkuli tajnou policií. Na základě toho, co kolegyně Hartigová ukazuje ve své práci, se mi v té souvislosti zdá, že eticky zneklidňující významové potence tématu se promítaly především do frekvence jeho zpracování v literatuře 70. a 80. let, zatímco vlastní realizace tématu v dílech náročné literatury podržela nebo rozvíjela mnohé z původních významů, souvisejících s filozofickou sebereflexí moderní doby i moderní lidské subjektivity (ostatně v tom směru orientuje autorku i Patočkův esej). Které z významových potenci (časové / nečasové) a v jakém poměru byly či nebyly realizovány v bezprostředním přijetí, na to by mohl poukázat soustavnější rozbor kritického ohlasu a dalších dokladů dobové recepce, což je ovšem problematika, které se předložená diplomová práce věnuje okrajově.

Víceméně jen aktualizační zaměření práce na „zrcadlení doby“ v dílech české literatury normalizačního období odůvodňuje podle mne i samo spojení „faustovské“ a „inkvizitorské“ varianty pod jedno téma „paktu s ďáblem“ (podle principu: „faustovské“ téma poukazuje na spolupráci s mocí, „inkvizitorské“ na struktury moci, které tuto spolupráci nabízejí a vynucují; v obou případech jde o stejnou moc; jde tedy o stejné téma). Nejsm si jist, zda ve Velikém inkvizitorovi skutečně jde o „pakt s ďáblem“ (uzavření smlouvy tu není motivem, byť autorka dovozuje, že jednání „velkých“ i „malých“ v Ivanově vyprávění je implicitně založeno na podobném paktu ve dvou úrovních) a zda jsou inkvizitorská legenda i faustovský mýtus spojeny těsněji než problematizací duchovní situace moderního člověka, povrhujícího metafyzickou autoritou. Také u „inkvizitorského“ tématu je jeho vztah k totalitarismu 20. století až výsledkem naší dodatečné kulturní zkušenosti a potřeby (srov. Masarykův výklad povídky v Rusku a Evropě, nalézající ve Velikém inkvizitorovi trest Dostojevského kritických náhledů na západní katolicismus, případně ateismus, titanismus či nihilismus). Otázku svobody, kolem níž původní Dostojevského (či Ivanův) příběh krouží, bych se sám ani dnes neodvažoval převést jen na otázku svobody politické. Čtení povídky jako alegorie „mechanismů moci, která se zřekla vyšší, božské autority, o manipulaci a systémovém znesvobodňování lidí“ (37) či dokonce její čtení jako geniální anticipace totalitních režimů (souhlasně citováno, 38) se mi zdá poněkud redukcující.

Konkrétní analýzy realizace „inkvizitorského“ tématu jsou v diplomové práci dvě (Pecka: Motáky nezvěstnému, Kříž: Pravda o zkáze Sodomy). Zdá se mi vzhledem k jiné intertextuální situaci „inkvizitorské varianty“ (vztah k jednomu pretextu, nikoli k mytickému architextu) i k nejednoznačnosti její

souvislosti s tématem „paktu s ďáblem“ (ta je až výsledkem hodnotících interpretací probíhajících nad originálním i navazujícím textem) charakteristické, že jen Peckův příklad je nepochybný (dialogická struktura apod.) V druhém případě (Křížův román; nadhozená otázka autorství je bez dalšího rozboru nadbytečná) sice zjevně jde o alegorii totalitního systému, ale diplomová práce neukazuje, pokud jsem to nepřehlédl, žádný intertextový vztah k Velikému inkvizitorovi. Pouze jevy modelované románem charakterizuje jako „analogické“, „paralelní“ či „příbuzné“ jevům, které na základě výchozí interpretace (anticipace totality) pokládá za stěžejní rovněž pro Dostojevského povídku. Textů v tom či onom rozsahu modelujících principy manipulace v totalitní či autoritativní diktatuře by se však dalo v české próze a dramatu druhé poloviny dvacátého století nalézt nepochybně mnoho. Jsou i ony realizací „inkvizitorské“ varianty tématu „paktu s ďáblem“? Odpověď by vyžadovala vrátit se na začátek a ještě jednou zvážit, kterou cestou se vydat: cestou angažované interpretace, nebo literární historie. Zde, obávám se, výzkum tématu ztratil intertextovou oporu, téma bylo odtrženo od své literární struktury (motivy, kompozice apod.) a ocitli jsme se v zajetí interpretačních tautologií rozmývajících distanci mezi aktuálním světem, ideologií a literaturou: je-li tématem Velikého inkvizitora totalita a je-li součástí života v totalitě uzavírání smouvy s ďáblem, můžeme zvolit každou literární alegorii totality a každá bude součástí tematického komplexu „paktu s ďáblem“. Jenže co když není?

Aktualizující interpretaci literárních děl minulosti, je-li odborně poučená tak, jako v případě předložené diplomové práce, chápu nicméně jako legitimní součást kulturní a společenské komunikace a vím také, že je součástí naturelu autorky práce. Své vysoké ocenění kvality práce, která jasně splňuje nároky na diplomový projekt kladené, jsem předeslal úvodem.

10. 9. 2008

Pavel Janáček, ÚČLLV FEUK - ÚČL AV ČR